

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 141.82Karl Korsch
Marksizam i revolucija

Globus, Zagreb 1983.

Korsch je već podavno interpretacijski prihvaćen ne samo kao jedan od bitnih autora-sudionika »zapadnog marksizma«, nego i kao jedan od ključnih socijalnih teoretika među Marxovim nastavljačima. Interes je za njegove radove kod nas, uglavnom, kasnio za recepcijom primjerice Blocha, frankfurtovaca, Lefebvrea i, posebice, Lukácsa. Ipak, posljednjih je petnaestak godina obilježeno i izdanjem nekolicine prijevoda Korschovih knjiga (*Marksizam i filozofija*, *Radno pravo za savjete proizvođača*, *Spisi o socijalizaciji*, *Materijalističko shvatanje istorije*) i jednog izbora (*Spisi o marksizmu i marksizmu*), obuhvatne monografije o Korschu Alekse Buhe (*Karl Korsch. Jedan otvoreni marksizam*), te nekoliko studija. Izbor o kojem je ovdje riječ dopiševa nakon tako obavljenih predradova i, u osnovi, korektno sumira upoznavanje s jednim aspektom Korschova opusa. Taj, marksistički (po samorazumijevanju i pretežno interpretacijskoj recepciji) aspekt svakako je (i opsegovno) odlučujući za Korschovu poziciju, ali ne i jedini, kako to ispada uvidom u sve prijevode i većinu interpretacija Korschova djela kod nas. A upravo je u kasnijoj fazi evidentno rastvaranje marksističkih nazora paradigmatičko i za Korschov »obrat«, ali i za mnogo što u suvremenoj teorijskoj situaciji.

Marksizam i revolucija su ne samo naslovni, nego i bitni sadržajni elementi ovog izbora — odatle slijedi i formalna raščlamba knjige na dijelove posvećene

marksizmu, odnosno revoluciji. Ma koliko ta raščlamba mogla djelovati sporno s obzirom na Korschovo poimanje problemskog kompleksa o kojem je riječ, ona je u knjizi ovakve namjene smisljena utoliko što omogućuje pregledno raspoređivanje prezentiranih tekstova. Sažimljući uvid u Korschova stajališta time je, međutim, olakšan, ali, istovremeno, i otežan, jer ne vodi računa o veoma značajnim pomacima (ako već ne i obratu) Korschovih nazora, tj. odustaje od mogućeg grupiranja tekstova po razdobljima nastanka (koje bi, također, moglo biti ishodištem produktivnog recipiranja Korschova djela).

Odjeljak posvećen Korschovim stajalištima spram marksizma donosi dvadesetak, uglavnom kraćih, tekstova koji su kronologijski poredani, te ih je moguće pratiti kao ilustraciju Korschovih mislonih (i, u užem smislu, političkih) mijena. Pored niza već ranije prevedenih tekstova, ovaj izbor objavljuje po prvi puta rane i kasne verzije Korschovih tekstova o marksizmu (*Socijalistička formula za organizaciju narodne privrede iz 1912*, tekst koji je, možda, značajniji za početke Korschova mišljenja revolucije, ali daje i naslute njegova poimanja marksizma u dvadesetim godinama, te *Nedogmatiski pristup marksizmu i Deset teza o marksizmu danas* iz kasnije faze u kojoj se revolucija mnogo više iskazuje kao problem nego kao program). Najveći je dio odjeljka zauzet Korschovim najčešće citiranim djelom *Marksizam i filozofija*. Steta je što, pored objavljenih, nisu uzeti u obzir još neki od (također kratkih) tekstova iz istoga problemskog konteksta; od *Krize marksizma* iz 1931, svakako aktualnih, za života neobjavljenih, teza koje bi pokazale prijelaz iz »lenjinističke« Korschove faze (po Gerlachovoj podjeli) u kasniju, »pozitivističku«, preko *Dijalektičke metode* u »Kapitalu«, koja bi dopunila tekstove o dijalektici što ih ovaj izbor donosi, do Korschovih »horizontalnih« tekstova posvećenih razumijevanju marksizma u nje-

govo doba (*Lenjin i Komintern* iz 1924, recenzija Lukácsove studije o Lenjinu iz iste godine, i u mnogome indikativne recenzije Staljinova spisa o Lenjinu i lenjinizmu).

Odjeljak posvećen Korschovu poimanju revolucije, koji zauzmlje nešto više od trećine knjige, obuhvaća tekstove posvećene razmatranju socijalizacijske problematike, te Korschove analize pojedinih revolucionarnih fenomena njegova vremena (njemačka, kineska, ruska, španjolska, francuska građanska revolucija). I ovdje je, prije svega, riječ o kraćim tekstovima pisanim u različitim povodima koji, međutim, pokazuju Korschovu, veoma rijetku, sposobnost da bude u dosluhu s problemima epohe. U ovom su dijelu posebice značajni tekstovi o ruskoj revoluciji, te o odnosu unitarizma i federalizma u francuskoj revoluciji, koji pokazuju kako Korschovu svijest o povijesnom dosegu ruske revolucije za internacionalizam svjetskog proletarijata (bez obzira na to što je i tu svijest Korsch u kasnijoj fazi podvrgao kritici), tako i Korschovu teorijsku pripravnost za analizu političko-teorijskih problema revolucionarnog mijenjanja. I ovdje bi, vjerojatno, bilo korisno objaviti neki od Korschovih načelnih tekstova o socijalizaciji (primjerice *Osnove socijalizacije* iz 1920), te njegovu analizu komune kao revolucionarnog oblika (*Revolucionarna komuna*, iz 1929, odnosno 1930).

Kvaliteti izdanja svakako pridonose dobri prijevodi A. Buhe, H. Burgera, T. Marčetić i D. Rodina (šteta je, ipak, što prijevodi, budući da su dobrim dijelom uzeti iz različitih izdanja, nisu ujednačeni). Obuhvatan posao izabiranja tekstova H. Burger je obavio u skladu s temeljnom intencijom izdanja. Njegov je predgovor korektno prikazao Korschovu marksističku poziciju. Šteta je što ova interpretacija nije, uz konzultiranje posljednjih godina narasle literature (Gerlach, Buckmiller, Pozzolijev zbornik, Kolakovski itd.) uzela u obzir problemsku cjelinu Korschova djela u njegovim unutrašnjim protuslovljima (koja su i u ovom izdanju uočljiva). U svakom slučaju, ovo izdanje zaključuje jednu fazu recepcije Korschovih stajališta i, možda, time otvara mogućnost da se u nared-

nim istraživanjima i promišljanjima, nakon obavljena situiranja Korschua u historiju marksizma, pokuša promisliti kako stoji s marksizmom (ma koliko sam termin bio neprecizan) sagleda li ga se pod pretpostavkom cjeline Korschova teorijskog dosega.

Zarko Puhovski

Recenzija
UDK 32 : 1

Francesco Valentini *Moderna politička misao*

Skolska knjiga, Zagreb 1982.

Političkoj misli nekog mislioca ili, pak, neke epohe moguće je pristupiti s ovog ili onog aspekta, ovisno o tome što se želi kazati. Uobičajeno je da se unaprijed utvrde povijesno-političke prilike u kojima je nastala politička misao i vremenski okviri u kojima se kreće interpretacija potonje. Takav pristup može rezultirati nekakvom historijom političke misli, kojoj u pojedinačno-znanstvenom, politologijskom ili pak sociologijsko-političkom smislu, cilj nije istraživanje filozofijskih temelja politike. No, Valentinijeva interpretacija odstupa od navedenog i kreće se u smjeru filozofijskog promišljanja politike, uz tolerantno uvažavanje pojedinačno-znanstvenog pristupa.

Ishodište njegove interpretacije jest politička misao *njemačkoga klasičnog idealizma*. Polazi od Kanta i njegova pojam idealne i racionalne države, koji pojam označuje državu »idealnog tipa«, tj. onakvu kakva bi trebala biti. U svojoj osnovi, idealno-racionalna država odgovara tipu liberalne države, jer građanima jamči prava i slobode. Valentini problematizira i Kantovu kategoriju »vječnog mira«, koja označuje stanje i ideal

kojima treba težiti. Kantova politička misao bitno je pod utjecajem prosvjetiteljstva.

U kontekstu prosvjetiteljskih zasada misli i Fichte. Njegova politička misao, ne manje nego Kantova, smjera moralu, pa se u tom smislu država i politika pojavljuju samo kao instrumentarij ozbiljenja moralnog, ćudorednog života u zajednici. Fichteova »etička država« plod je ugovora svijui sa svima. Ona je intervencionistička, jer svojim intervencijama uređuje raspodjelu socijalnog bogatstva i pridonosi ravnoteži socijalnih klasa.

Kao i kod prethodnih mislilaca, i kod Hegela se osjeća utjecaj prosvjetiteljstva i francuske revolucije, koju je smatrao »izvanrednim događajem«. (O Hegelovom odnosu spram francuske revolucije vidjeti: H. Marcuse, *Um i revolucija*.) U interpretaciji Hegelove filozofsko-političke misli, Valentini se posebno osvrće na njegovu filozofiju povijesti, čiji se smisao sastoji u stjecanju i napredovanju svijesti o slobodi. Sloboda se stječe u državi, kao izrazu racionaliteta, koja je, prema Hegelu, »moderna«, »racionalna« cjelina sa svojim posebnim momentima: apstraktnim pravom, moralitetom, obitelji i građanskim društvom.

Naspram mislilaca prosvjetiteljske tradicije koji prihvaćaju dosege i ostvarenja francuske revolucije, ističu se oni koji ulaze u raspru s prosvjetiteljstvom i revolucijom, a koji su se predstavili kao mislioci i kritičari prosvjetiteljstva i revolucije. Raščlambom njihove političke misli, Valentini rasvjetljuje, bistri, *političku misao konzervativizma*, koja se zasniva na: (1) kritici revolucije; (2) antiracionalizmu; (3) iracionalizmu; (4) historicismu (Burke i de Maistre kao predstavnici tradicionalnog, odnosno apokaliptičkog historicizma); (5) organicizmu u shvaćanju društva i države (Burke, Schlegel, Novalis, A. Müller i dr.).

U raspru s prosvjetiteljstvom ulaze, uvjetno rečeno, moderni konzervativni, desničarski usmjereni mislioci kapitalizma strukturalne krize dvadesetih i tridesetih godina, koji oživljuju kontrarevolucionarne i romantičarske ideologije. Bit njihove raspre i dijaloga s prosvjetitelj-

stvom sastoji se u kritici »apstraktnog«, tj. apstraktnih prosvjetiteljskih pojmova »sloboda«, »bratstvo«, »jednakost« i u isticanju »konkretnog« (»rasa«, »nacija«, »krv«, »tlo«). Prije svega, riječ je o misliocima fašizma i nacionalizma. Kao politička doktrina, fašizam je kod Mussolinija izražen u njegovu aktivizmu, kod Gentilea u nauku o preporodu (Risorgimentu), kod Spirita u njegovu korporativizmu, a nacionalsocijalizam u Rosenbergovu, Hitlerovu i Smittovu učenju o rasnoj borbi, nijekanju klasne borbe, isticanju »rasne čistoće«, »krvi«, »tla«, »Reicha«, »mita«.

U opreci s konzervativnom političkom mislju stoji *politička misao liberalizma*, kojoj autor posvećuje značajan prostor, baveći se najznačajnijim protagonistima te misli u cilju pokazivanja sličnih, različitih, oprečnih stavova i usmjerenja. To je vidljivo na primjerima slijedećih mislilaca: Bentham je izraziti predstavnik radikalnog liberalizma, a Humboldt i Constant predstavnici kulturolozijskog i etičkog liberalizma. Njima je veoma blizak Millov liberalizam, koji sadrži »etički individualizam« i »filozofiju ličnosti«. S druge strane, Tocquevilleov je liberalizam »idealnotipski«, pod kojim on razumijeva američku demokraciju.

Pozornost nadasve plijeni Valentinijevo problematiziranje *neoliberalizma*, posebice zbog suvremenosti i aktualnosti, zbog *neokonzervativnih* rješenja u ekonomskoj politici razvijenih kapitalističkih zemalja Zapada. Od klasičnog liberalizma, neoliberalizam se razlikuje u shvaćanju pojma države. Valentini misli da se klasični liberalizam suprotstavlja državi i njezinu intervencionizmu, iako ne može bez nje, dok je novi liberalizam nastrojen »filoetatički«, jer se zalaže za intervencionističku, jaku državu, koja je potrebna poradi suzbijanja monopolskih tendencija koncentracije i centralizacije, ograničavanja konkurencije, što je veoma prepoznatljivo na primjeru zapadnonjemačkog neoliberalnog »STP« modela (»socijalnotržišne privrede«) i *Zakona o kartelima*.

U ovome panoramskom prikazu moderne političke misli, Valentini se bavi i glavnim problemima *političke misli socijalizma i marksizma*. Po njemu, soci-

jalizam utopista, »mislilaca nade«, sadrži neka zajednička obilježja, kao što su: pravda, jednakost, antigradanski mentalitet. Naspram zajedničkih obilježja evidentna su konceptijska razlikovanja. Owen je zastupnik racionalne organizacije društva, Saint-Simon znanstvene, a Fourier socijalne i psihološke harmonije. Posve je drugačije shvaćanje socijalizma kod Proudhona i Lassellea. Temeljne odrednice Proudhonova socijalizma-anarhizma jesu: egalitarizam, antiautoritarizam, »nepolitički poredak« i mutualizam, koji je protivnik Lassalleovoj koncepciji »državnog socijalizma«.

Političku misao marksizma, autor raščlanjuje na Marxovu misao i misao njegovih nastavljača. Bavi se preispitivanjem obilježja marksističkog mentaliteta, čija je temeljna crta okrenutost »ekonomskoj uvjetovanosti fenomena«. Njegova pozornost usredotočena je na metodu istraživanja u marksizmu, kritiku političke ekonomije, historijski materijalizam, problem klase i klasne svijesti, problem općega ljudskog oslobođenja.

Tema o »mirnom preobražaju« zapravo je problematiziranje političke misli Marxovih nastavljača, odnosno političke misli marksizma II internacionale. Valentini razmatra Bernsteinov revizionizam i etički socijalizam, njegovo približavanje neokantijanstvu, i Kautskyevu polemiku s Bernsteinom. Ne zaoblazi još jednu značajnu polemiku iz tog razdoblja, onu između R. Luxemburg i Lenjina o organizacijskom pitanju i problemu spontaniteta, te posredničke napore G. Lukácsa u *Povijesti i klasnoj svijesti*.

Pored ostalog, u knjizi je obrađena talijanska marksistička politička misao A. Labriole i A. Gramscija u čijoj se misli razabiru tri nadasve bitna momenta: (1) koncepcija sovjeta (savjeta), industrijskih vijeća, kao nove političke paradigme radničke demokracije unutar zajednice rada; (2) tema partije kao »kolektivnog intelektualca«; (3) tema »nove kulture« marksističkog tipa. Uz prikazane političke mislioe, Valentini se bavi i problemom Comteova političkog pozitivizma, zatim političkom mišlju talijanskog preporoda (Rossmani, Mazzini, Gebbereti i dr.), te nekim vrlo značajnim problemima suvremenoga političkog mi-

šljenja. Knjiga prikazuje razvoj političke misli od Kanta do današnjih dana, u jednom kontinuitetu, kroz suprotstavljanja, polemike, raspre, dijaloge različitih pravaca i unutar samih pravaca, zapravo jednu dijalektiku politike. Po svojoj koncepciji predstavlja sistematizaciju moderne političke misli. Sistematizacija je neophodna za svako znanstveno mišljenje politike, za utemeljenje i oblikovanje pojedinačne znanosti o politici, koja upravo zbog nedostatka sistematizacije znanja, ne može sebi pribaviti atribute znanstvene strogosti, jasnosti i valjanosti.

Andelko Milardović

UDK 321.74 (497.1) +
UDK 342.4 : 321.74.076.12

Zdravko Tomac

Ustavna reforma deset godina kasnije

»Zagreb«, Zagreb 1984.

Ako želimo da najkraće ocijenimo bitne karakteristike i domet knjige *Ustavna reforma deset godina kasnije* Zdravka Tomca valja kazati: to je prava knjiga u pravo vrijeme; to je knjiga koja bi se, da nije napisana, morala napisati. Ona je to ne samo i ne prvenstveno stoga jer, pojavljujući se upravo o desetoj obljetnici Ustava iz 1974. — koju smo, usput da napomenem, nekako suviše stidljivo obilježili — vrlo temeljito i angažirano razmatra sve najvažnije elemente i cjelinu ostvarivanja ustavne reforme u proteklih deset godina, već ponajprije zato što u njoj autor, vrlo uspješno, iz historijske analize stanja, ideja, normativnih rješenja i prakse traži argumentirane odgovore na niz pitanja ostvarivanja ustavnog i političkog sistema koja nas muče danas i ovdje.

U ovome društvenom trenutku kad doista imamo mnogo pa možda i previše stručnih, znanstvenih a često, na žalost, i pseudoznanstvenih rasprava i napisa, čija je osnovna karakteristika da njihovi autori ponajčešće polaze od unaprijed stvorenih vrijednosnih stavova te, iznoseći gotovo istovremeno hipotezu i apriori konačni sud, svoju kritiku ustavnog i političkog sistema temelje u najboljem slučaju na impresjonistički izabranim i iz cjeline društveno-političkih zbivanja izdvojenim pojedinačnim primjerima, knjiga Zdravka Tomca istinski je znanstveno osvježeno, jer potpuno nadilazi, razračunavajući se s njime, takav pristup. Ona je u nas veoma rijedak, gotovo izuzetan pokušaj da se argumentirano — u kontekstu historijskog razvoja, uz kritičko razmatranje gotovo svih mišljenja i stavova koji su u nas, s različitih idejnih i interesnih polazišta, izrečeni o njihovim elementima i cjelini — ocijeni funkcioniranje našega ustavnog i političkog sistema, kako bi se tek na temelju takve cjelovite politološke analize tražili i davali složeni odgovori na pitanja da li je naš ustavni i politički sistem u krizi i u kojem ga pravcu i kako valja dalje razvijati.

U ovakvom, znanstveno jedino opravdanom ali realno teškom, pristupu autor je dosljedan. Stoga on u razradi užih tematskih cjelina, koje razmatra u pojedinim poglavljima svoje knjige, polazi od pitanja što ih postavlja (često i u naslovu poglavlja), da bi zatim pregledno kritički izložio, grupirajući ih po sličnosti, sve različite stavove što se, u odnosu na postavljeno pitanje, pojavljuju u našoj suvremenoj stručnoj, znanstvenoj i ostaloj političkoj misli. Nakon toga, argumentima koje oblikuje kroz svestranu analizu samog procesa ustavne reforme 1971—1977. godine, tumači njezine idejno-političke impulse, društveno-ekonomske temelje i normativnopravni izražaj, kao i njezino kasnije ostvarivanje, u odnosu na koje, kako kaže, »uvijek trebamo imati na umu da je lakše napisati deset novih ustava nego jedno jedino njegovo načelo provesti u praksi«. Tomac nastoji dati svoj odgovor na postavljeno pitanje ili, ako smatra da dosadašnja istraživanja za to ne pružaju

dovoljno saznanja, ukazuje samo na pravce, odnosno put k mogućem odgovoru. Zbog takve metodologije Tomčeva knjiga potiče intelektualnu radoznalost čitaoca, postupno ga uvodeći u razmatranje problematike. Iako znanstveni rad velike vrijednosti, knjiga je i po stavovima autora i stilski veoma jasna i konzistentna, pisana bez praznog hoda političkih fraza i nepotrebnog citiranja ustavnih i drugih pravnih propisa, što je, na žalost, rijedak slučaj u našoj suvremenoj politološkoj i ustavnopravnoj literaturi. Stoga će biti zanimljivo štivo i onim čitaocima koji ne moraju za njom posegnuti iz profesionalnih razloga.

Knjiga Zdravka Tomca istovremeno je i značajan doprinos teoriji ustavnog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, ali i istinska politološka studija koja izrasta ne samo iz rezultata autorovih neposrednih istraživanja, napose delegatskog i izbornog sistema, već i iz njegova golemoga osobnog iskustva i spoznaja do kojih je došao kao sudionik u radu ustavnih komisija i radnih grupa u izradi Ustava iz 1974. godine i sistemskih zakona. Kako u uvodu sam spominje, polazeći od ovog iskustva, u radu na knjizi on se koristio i mnogim do sada nekorištenim materijalima, informacijama i raspravama u ustavnim komisijama i saveznim društvenim savjetima, nastalim prigodom izrade novih ustavnih rješenja i sistemskih zakona, kao i nizom internih materijala o osnovnim tendencijama u primjeni ustavne reforme. Ova izvorna dokumentarnost i iskustvo osobe koja iznutra ne samo promatra, već i sudjeluje u oblikovanju mnogih ideja i normativnih rješenja ustavne reforme i njezine primjene također pridonose izuzetnoj vrijednosti ove knjige.

Uz uvod, autor je knjigu podijelio na tri dijela: *Deset godina primjene ustavne reforme* (str. 19—301), *O ustavnoj teoriji, normi i zbilji* (str. 301—491), *Vizionari i vrijeme revolucije* (str. 491—651). Trebalo bi odviše prostora da se cjelovito prikaže makar i osnovni sadržaj knjige. Stoga ću se ograničiti samo na navođenje naslova poglavlja svakog od tri dijela knjige, što će bar donekle pokazati svo bogatstvo i složenost sadržaj-

ne strukture Tomčeve knjige, a zatim ukratko upoznati s onim autorovim mislima i stavovima koji se čine posebno vrijednima i aktualnima u današnjem trenutku razvoja našega političkoga sistema.

Prvi dio knjige koji, po mome mišljenju, sadrži mnoge stranice koje nedvojbeno ulaze u najuži krug onoga što je u znanstvenom i političkom smislu najbolje što je napisano o razvoju našega političkog sistema nakon Ustava iz 1974. i o njegovu današnjem trenutku, obuhvaća devet poglavlja sa slijedećim naslovima: »Postoji li u nas kriza ustavnog ili starog (paralelnog) neustavnog sistema«, »Da li je politički sistem kočnica udruživanja rada i sredstava u okviru jugoslavenske zajednice«, »O uzrocima krize zajedništva«, »O ustavnoj koncepciji Jugoslavije i strukturi skupštine SFRJ«, »Trebalo li preispitivati temeljne pretpostavke delegatskog sistema«, »Temeljne vrijednosti delegatskog sistema i institucionalno-normativna rješenja«, »Ostvarivanje temeljnih vrijednosti delegatskog sistema u udruženom radu«, »Kakav nam treba izborni sistem«, »Socijalistički savez i ostvarivanje ustava«.

Drugi dio knjige ima slijedeća poglavlja: »Ideološke osnove novog ustava«, »Novi ustav i proces odumiranja države«, »Samoupravljanje i politička vlast«, »Ustav i jugoslavenska teorija komune«, »Mjesna zajednica — državna ili samoupravna«, »Državno i samoupravno pravo«, »Pravo na rad od norme do realizacije« i »Općenarodna, državna ili radnička partija«.

Treći dio knjige sadrži slijedeća poglavlja: »Genij i revolucija«, »Mijenjao je svijet (Tito i ustavni sistem socijalističkog samoupravljanja)« »Sreća čovjeka kao politički program (o nekim aspektima revolucionarnog djela i teorijske misli Edvarda Kardelja)«.

Jedno od temeljnih pitanja koje autor, na nekoliko mjesta i s raznih aspekata razmatra u knjizi, jest pitanje da li je naš ustavni sistem u krizi. Nakon analize i temeljnoga kritičkog osvrt na različita shvaćanja i ocjene današnjega trenutka našega ustavnog sistema, on odgovara da naš ustavni sistem nije u krizi i objašnjava zašto. Prvo, golema

većina radnih ljudi i građana nije izgubila povjerenje u temeljna opredjeljenja i vrijednosti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, što ne dovodi u pitanje osnovne ciljeva ustavnog sistema, već sve upornije zahtijeva da se on što potpunije ostvaruje. Drugo, usprkos postojanju opozicijskih snaga različitih ideoloških opredjeljenja koje napadaju temeljna ustavna rješenja i kao spas nude poznate kontrarevolucionarne koncepcije obnove građanske demokracije i političkog pluralizma ili opet neku varijantu državnog socijalizma, njihova snaga nije takva da bi mogla ugroziti temeljna opredjeljenja ustavnog sistema. Međutim, smatra Tomac, usprkos podršci velike većine radnih ljudi i građana, usprkos nastojanju i volji subjektivnih snaga i usprkos suzbijanju opozicijskih kontrarevolucionarnih tendencija, ustavni i politički sistem ipak može dospjeti ne samo u poteškoće, već i u krizu ako se nastavi uočeni trend neostvarivanja osnovnih opredjeljenja, stagnacije samoupravljanja i deformiranja niza bitnih institucija političkog sistema.

Autor raspravlja i o veoma aktualnom i zanimljivom pitanju odnosa funkcioniranja ustavnog i političkog sistema i stanja ekonomske nužde. Stanje nužde on razmatra kao potencijalnu opasnost za sistem socijalističkog samoupravljanja. Privredna kriza, zaduženost zemlje, strukturalni poremećaji, inflacija itd. stvaraju stanje nužde u kojem se poduzimaju hitne mjere koje često, bez obzira na namjere, onemogućuju realizaciju mnogih ustavnih opredjeljenja. Autor smatra da se u naš često na brzinu i bez dugoročne strategije donose, kao izraz stanja nužde, brojne mjere koje su međusobno proturječne i koje objektivno znače negiranje nekih ustavnih normi i bez promjene ustava. Posebno su opasne tendencije koje, pojednostavljeno kazano, traže da se pričekava s razvojem samoupravljanja dok ne završi proces stabilizacije.

U traženju odgovora na pitanje da li je ustavni sistem krivac za sadašnje teškoće i da li je potrebno što mijenjati u političkom sistemu, Tomac zaključuje da su ekonomska kriza i nezadovoljstva

juće funkcioniranje niza institucija političkog sistema, prije svega, posljedica izgrađivanja u praksi neustavnog sistema društvene reprodukcije, odnosno neostvarivanja osnovnoga ustavnog opredjeljenja da udruženi radnici odlučuju o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada. Stoga je nužno mijenjati praksu postojećeg sistema, uskladiti ga s Ustavom, ali ako je potrebno mijenjati i određene institucije i norme kako bi se stvorili uvjeti za što potpunije ostvarivanje temeljnih ustavnih načela i kontinuitet revolucije. Prema tome, Tomac se protivi svim promjenama koje bi zadirale u osnovna ustavna načela i u osnovna opredjeljenja koja jamče kontinuitet socijalističke revolucije, ali nije protiv normativnih promjena, pa i promjena određenih ustavnih rješenja ako je to u cilju ostvarivanja temeljnih opredjeljenja. Pri tome, on smatra da nije konstruktivno opredjeljivanje unaprijed za ili protiv promjena, odnosno dijeljenje na tzv. reformiste i ustavobranitelje, već da je neophodna svestrana kritička analiza svih institucija, na osnovi jedinstvene metodologije i sa zahtjevom da se onemoguću jačanje etatizma, a ojača moć radničke klase na svim razinama društvene organiziranosti. Njegov je osnovni stav, međutim, da izvorište kriznih situacija nije ni u Ustavi niti u sistemskim zakonima, već u paralelnome neustavnom sistemu poslovnih, izvršnih, upravnih i političkih struktura, koji je preuzeo odlučivanje o sredstvima društvene reprodukcije.

U kontekstu tih shvaćanja autor, nakon razmatranja ustavnog modela komunalnog sistema i federalizma, konstatira da je uloga društveno-političkih zajednica nadrasla ustavna ovlaštenja, posebno na razini republika i pokrajina, tako da postoji dominacija teritorijalne vlasti nad udruženim radom ne samo u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije, već i u utvrđivanju organizacijskih oblika i ukupnog razvoja udruženog rada. Svaka borba protiv etatizma, bez uklanjanje njegove materijalne osnove, neće dati očekivane rezultate.

Iz cjelovite autorove analize ustavnog sistema i ostvarivanja njegovih načela

i institucija u praksi slijedi zaključak da je danas očito kako je nakon ustavne reforme trebalo prići usklađivanju političkog sistema s osnovnim ciljevima reforme. To što nije tada učinjeno potrebno je učiniti danas i stoga organizirane subjektivne snage, ponajprije Savez komunista, kao i uvijek do sada u ostvarivanju svoje historijske odgovornosti moraju pokrenuti sve kreativne snage u jugoslavenskom društvu u cilju iznalaženja konkretnih rješenja dogradnje političkog sistema i promjena njegove prakse u skladu s temeljnim ustavnim načelima i opredjeljenjima.

Knjiga *Ustavna reforma deset godina kasnije* vrlo je vrijedna i po pristupu izuzetan znanstveni rad s područja političkih znanosti i ustavnog prava. Ona ima karakter znanstvene monografije koja, polazeći od istraživanja naše ustavne i političke zbilje, kritički razmatra i teoriju našeg političkog sistema.

Smiljko Sokol

Recenzija
UDK 321 (73)

Stefica Deren-Antoljak *Politički sistem Sjedinjenih* *Američkih Država*

Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1983.

Knjiga *Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država* prvo je sistematičnije prezentiranje političkog sistema SAD u nas od strane domaćeg autora. Knjiga je rezultat dugogodišnjeg autoričina bavljenja američkom političkom i ekonomskom stvarnošću, te je vrijedan doprinos naše političke znanosti tumačenju i razjašnjenju ne samo političkog sistema SAD, već i, u nekim naznakama, perspektiva raz-

voja tog sistema, a i razvoja samoga američkog društva.

Autorica na početku upozoruje na tri osnovna cilja koja je sebi postavila kao zadatak u proučavanju ove tematike. Prvi se sastoji u pokušaju preciziranja osnovnih specifičnosti i karakteristika nastanka i razvoja američkog političkog sistema; drugi u naznaci faktora koji su utjecali na stvaranje specifičnosti američkoga političkog sistema, kao i u naznaci pravaca razvoja američkog društveno-političkog života. Pri tomu autorica polazi od marksističkog određenja političkog sistema kao spleta političkih institucija, organizacija i odnosa koji izrastaju iz određene društveno-ekonomske osnove, tj. politički sistem je izraz određenih društveno-ekonomskih odnosa u samoj bazi društva; i treći cilj je intencija prezentiranja i analize »utjecaja što ga moderna znanstveno-tehnička revolucija vrši ne samo na materijalni prevrat u ekonomskim uvjetima proizvodnje već i na promjene socijalne strukture kao i na dalekosežne transformacije koje mijenjaju položaj čovjeka u svijetu materijalnih proizvodnih snaga i u političkom sistemu.« (str. 13—14).

U prvom poglavlju knjige prezentirani su nastanak i razvoj američkoga političkog sistema od njegovih začetaka pod engleskom kolonijalnom dominacijom, preko borbe za nezavisnost, do razdoblja nacionalne političke samostalnosti i uspona u svjetsku ekonomsku velesilu. Razvoj političkog života u kolonijama radio je i intencija za što većom samostalnošću, a kasnije i za otepljenjem od utjecaja Engleske. To se i dogodilo 1776, kad je donešena »Deklaracija o nezavisnosti« kojom su kolonije, postavši samostalnim državama, stvorile konfederativnu zajednicu s jednim zajedničkim organom — Kongresom. Kako to nije osiguravalo čvrsto jedinstvo, uslijedilo je čuveno povijesno zasjedanje u Philadelphiji 1787; Ustav, koji je tada donesen, postao je temelj federativnog političkog uređenja, bitno različitog u odnosu na ranije konfederativno uređenje. Savezna država dobila je Ustavom znatno šire ovlasti, što je uređeno stvaranjem triju glavnih saveznih organa: zakono-

davnog (Kongres), izvršnog (predsjednik) i sudskog (Vrhovni sud). Autorica s pravom konstatira da je nova organizacija političke vlasti bila izraz klasnih interesa i političkih težnji tadašnje američke buržoazije da zaštiti vlastite interese.

Ustavnom podjelom državne vlasti na tri nezavisna nosioca stvorena je ravnoteža i uzajamna kontrola organa vlasti. Takav je sistem poznat pod imenom sistem ustuka i ravnoteže, a trebao je, na neki način, biti zaštićen od potencijalnog totalitarizma. Ta je ravnoteža, smatra autorica, u posljednjih nekoliko desetljeća narušena s obzirom na pojavu i uspon kapitalističkih korporacija koje imaju snažan utjecaj na politički život. To je pridonijelo i razvoju moderne armije kao veoma utjecajnog faktora u donošenju odluka, a zatim i pojavi dviju jakih stranaka koje pridonose napuštanju tradicije biranja predsjednika iz redova mudrih i slobodnih ljudi i predlažu ga iz svojih redova. Ustav se može mijenjati samo uz donošenje ustavnih amandmana, što ih mogu predložiti Kongres ili ustavotvorna skupština koju sazove Kongres uz prijedlog zakonodavnih tijela dvije trećine država. I pored očite tendencije slabljenja autonomnosti pojedinih federalnih jedinica i jačanja savezne uprave, autorica smatra da ni pro futuro federalizam ipak neće biti zamijenjen unitarizmom.

U drugom poglavlju, *Ekonomski i socijalni razvoj*, dominira vrlo skrupulozna prezentacija uspona SAD u svjetsku ekonomsku i vojnu velesilu. Posebno su akcentirani neki ključni momenti koji su otvorili put tome usponu: velika ekonomska kriza tridesetih godina i drugi svjetski rat, a paralelno s tim i ekspanzija u razvoju znanosti i tehnike (znanstvenotehnička revolucija). Dolazak Roosevelta za predsjednika značio je ne samo početak ozbiljne borbe protiv velike ekonomske krize, već i početak jedne nove etape u kapitalističkom društvu — državnog kapitalizma. Autorica naglašuje da tu državnu intervenciju ne treba smatrati nekom posebnom fazom kapitalizma, već samo novim izlazom iz krize putem podržavljenja određenih ekonomskih funkcija. Premda je Rooseveltov

program pridonio poboljšanju položaja radničke klase i drugih ugroženih slojeva, autorica s pravom konstatira da je to ipak prvenstveno bila akcija u cilju spašavanja američkog kapitalizma od sloma. Jedan od bitnih momenata u razvoju SAD i njihovoj ekonomskoj penetraciji u Zapadnu Evropu, a zatim i u ostali svijet nakon rata, bio je i Marshalov plan. Deviza »pomoći drugima kako bi se pomoglo sebi« višestruko se isplatila Americi.

Uspoređo s razmatranjem promjena u socijalnoj strukturi suvremenoga američkog društva, autorica u trećem poglavlju govori o mogućnostima revolucionarne transformacije američkog društva. Ona naglašuje da su u SAD in actu značajne društvene promjene, doduše polagane i postupne, ali one ipak označuju začetke novog društva. Te se transformacije moraju sagledavati u kontekstu imponantne ekonomske, socijalne, političke i idejne svjetsko-historijske mijene. Čini se, prima facie, da se zbog tenzija u odnosima velikih sila i složene međunarodne situacije, u društvenom, materijalnom i političkom razvoju SAD ne zbiva ništa progresivno, novo, pozitivno, revolucionarno, pa prema tome i perspektivno. Takvo je stajalište neprihvatljivo. Bez obzira na nastojanja vladajuće kapitalističke klase da očuva postojeće stanje, ipak se »odista događaju takve promjene društvene strukture koje objektivno slabe pa i rastuću kapitalističke okvire i oblike života«. (str. 308). Autorica upozoruje da će to biti vrlo dugotrajan i složen proces, koji je sada na samom početku. Put prijelaza u novo društvo (mirni, nasilni ili kombinacija tih dvaju) ovisit će o konkretnim okolnostima i o zrelosti revolucionarne situacije. Subjekt revolucije je radnička klasa, ali u savezu s drugim potčinjenim slojevima. Za sada ti savezi ne postoje. Autorica smatra da bi se oni u budućnosti trebali razviti iz srednjih slojeva, tehničke inteligencije, najamnih radnika, radnika u uslužnim djelatnostima i sličnih slojeva.

Četvrto je poglavlje posvećeno različitim interesnim grupama, te njihovom mjestu i ulozi u američkome političkom

sistemu. Ukazano je na specifičnost interesnih grupa i tzv. lobbya u američkome političkom sistemu, koja se sastoji u tome što su one zakonski regulirane, odnosno inkorporirane u sistem. Interesne se grupe diferenciraju s obzirom na različite faktore, u prvom redu ekonomsku snagu, zadatke koje obavljaju, interese koje zastupaju (javne ili zasebne) itd.

U američkome političkom životu dugo vremena nije bilo političkih stranaka, odnosno nije ih bilo u onome obliku kakav je u Evropi već dugo bio poznat. Nagli porast broja stanovnika i ekonomski razvoj zemlje, kao i promjene u socijalnoj strukturi društva koje su stvorile uvjete za klasnu diferencijaciju, širenje biračkog prava te stvaranje organizacije stranaka i nacionalne konvencije, jesu najznačajniji faktori u razvoju političkih stranaka u SAD.

Glavne i jedine stranke koje su stvarno prisutne u javnome političkom životu, Demokratska i Republikanska, nemaju čvrstu stranačku organizaciju kao ni pisani statut, što je u evropskim strankama obavezno. Što je još značajnije, one nemaju ni neku klasnu osnovu i aktiviraju se samo u izborima. Premda se za Demokratsku stranku može reći da je »ljeviija« i da više zastupa interese »malog čovjeka«, odnosno da se jače zalagala za uvođenje socijalne i zdravstvene zaštite kao i davanje raznih beneficija nezaposlenima, ipak se nije teško suglasiti s autoricom da su obje stranke u biti pobornice kapitala, odnosno da im je u interesu očuvanje buržoaskog poretka. Daljnja razmatranja o političkim strankama posvećena su analizi političkog ponašanja američkih birača. Zanimljiva je konstatacija da je unatoč sve većoj demokratizaciji, tj. širenju prava glasa na mase, u Americi došlo do paradoksalne situacije: sve manje stanovništva sudjeluje u izborima. Razlog je u činjenici da je u SAD sve veći broj onih koji ne vjeruju da mogu svoje interese ostvariti preko kandidata za koga bi glasali. Drugim riječima, prevladava uvjerenje da se obećanja koja političari daju u toku izborne kampanje uglavnom ne izvršuju. Ovim se, sua sponte,

otvara pitanje mogućih promjena u američkome političkom sistemu. Opća modernizacija političkog života i pojava tzv. »nezavisnih« birača mogli bi biti indikativnim kao začeci mogućih promjena postojećega stranačkog sistema, ali tek u doglednoj budućnosti.

Autoričina analiza radničke klase upućuje na prihvatljivu konkluziju o nepostojanju jedinstvene svijesti u američkoj radničkoj klasi, tj. o sadašnjoj regionalnoj, kulturnoj, vjerskoj, nacionalnoj, spolnoj i drugoj fragmentaciji radničkih masa koja ne dopušta neku čvršću povezanost i zajedničku akciju u političkom životu. To je i jedan od glavnih razloga što se u SAD nisu razvile jake radničke partije koje bi mogle prezentirati radničke interese. Osim toga, unutar radničke klase prevladava uvjerenje da se interesi mogu zadovoljiti a proturječnosti riješiti reformatorskim putem unutar postojećega sistema. U posljednjem, šestom poglavlju knjige autorica analitičnije prezentira funkcioniranje američkih političkih institucija: Kongresa, Predsjedništva i federalnih sudova. Prezentacija je izvrsno upotpunjena s više šematskih prikaza organizacije američke političke vlasti, podjele te vlasti, funkcioniranja sudova i drugih važnijih institucija. U novije je vrijeme, po autorici, sve evidentnije opadanje moći Kongresa i jačanje egzekutive, što ne mora značiti da će se taj trend nastaviti, premda je, u bliskoj budućnosti teško očekivati reforme.

U zaključnim razmatranjima, koju su svojevrsan odjeljak knjige, dan je sžice cjelokupnog izlaganja, upotpunjen kritičkim ocjenama američke društvene i ekonomsko-političke stvarnosti, kao i naznakama budućeg razvoja.

Knjiga *Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država* pisana je vrlo jasnim i razgovjetnim stilom. Upotpunjena je vrijednim prilogom koji sadrži »Deklaraciju o nezavisnosti« i Ustav SAD sa svim dosadašnjim amandmanima. Knjiga će, vjerujem, biti zanimljiva ne samo onima kojima su politologija i pravo struka, već i svima onima koje zanima američka društveno-politička stvarnost.

Miroslav Karlica

Recenzija
UDK 32 (03)

William G. Andrews (ed.)
*International Handbook of
Political Science*

Greenwood Press, Westport, Connecticut-
-London 1982.

Jedna od karakteristika razvitka društvenih nauka posle drugog svetskog rata jeste nastanak novih naučnih disciplina. U sklopu njih, na prvom mestu svakako treba pomenuti političku nauku.

Kao što je poznato, naučno promišljanje politike nije počelo tek u to vreme. Sistematska obrada tog fenomena počela je, ako se uzme u obzir evropski prostor, već u antičkoj Grčkoj, a Aristotela *Politika* dala je ime i jednu od prvih raščlanjenih konceptualizacija toj nauci. Ali, kao posebna disciplina društvenih nauka, institucionalizirana na univerzitetima i sličnim visokoškolskim ustanovama, politička nauka se u međunarodnom obimu afirmisala tek u poslednjih trideset godina. Pojedine zemlje, kao što su Švedska i Sjedinjene Države Amerike, uvodile su političku nauku kao samostalnu akademsku disciplinu još prije (Švedska od 1622, odnosno u 1840-im godinama, SAD od 1876), ali je golemu većina drugih zemalja, koje su uopšte prihvatile ideju političke nauke kao samostalne discipline, to učinila uglavnom u desetlećima posle drugog svetskog rata. Posle 1949, nakon što je u Parizu stvorena Međunarodna asocijacija za političku nauku (IPSA), ta se disciplina počela širiti u sve većem broju zemalja, da bi prema broju politoloških institucija (fakulteta, istraživačkih instituta), naučnih publikacija (časopisa, knjiga, istraživačkih izveštaja), po razvitku međunarodnih komunikacija postala jedna od najpropulzivnijih disciplina društvenih nauka 20. stoleća. Upravo zbog kvantitativnog i kvalitativnog, institucio-

nalnog i geografskog, nacionalnog i internacionalnog razvitka političke nauke, već duže vreme osećala se potreba za jednim obuhvatnijim međunarodnim pregledom razvitka discipline. Zamašna knjiga, koju je o toj disciplini pre skoro 35 godina objavio UNESCO (*Contemporary Political Science*, Paris 1950), razvitkom političke nauke u savremenom svetu suštinski je prevaziđena.

S obzirom na sve to posebni interes pobuđuje knjiga koja govori upravo o savremenoj političkoj nauci u međunarodnoj perspektivi, a koju je redigirao William G. Andrews, profesor političkih nauka na State University New York (Brockport) — pod gornjim naslovom *International Handbook of Political Science* (Internacionalni priručnik političke nauke). U ovom bih kratkom prikazu želeo čitaocu predstaviti sadržaj ove knjige, dok dublja analizi ostaje kao budući zadatak.

Da bi dobio koliko-toliko uporedivu analizu stanja političke nauke u pojedinim zemljama, urednik je pokušao, izvršavajući potrebna prilagođavanja s obzirom na specifične političke nauke u pojedinim zemljama, potaći autore na pisanje priloga prema modelu koji je trebao da obuhvati sledeće glavne tačke:

- (I) Uvod
- (II) Stanje političke nauke do 1945.
- (III) Razvitak političke nauke posle 1945.
- (A) *Intelektualna struktura disciplinene*
- (B) *Nastava političke nauke*
- (C) *Istraživanja u političkoj nauci*
- (D) *Aktivnost profesionalnih udruženja politologa*
- (E) *Politička nauka i politička praksa*
- (IV) Sadašnje stanje i buduće perspektive političke nauke.

Svaki je autor bio, takođe, zamoljen da sastavi kratku bibliografiju.

Knjiga koja je tako nastala, u stvari, ne sadrži samo priloge o političkoj nauci u pojedinim zemljama, nego je njena struktura šira. Ona, naime, obuhvaća, pored *Predgovora* i *Uvoda* profesora Andrews, dva glavna dela i dodatne informacije.

U *prvi dio* knjige pod naslovom *Međunarodna politička nauka* uvrštena su četiri teksta poznatih politologa, koji tretiraju političku nauku u međunarodnoj perspektivi (str. 9—62). Karl W. Deutsch, u opsežnoj studiji, analizira intelektualni, a John E. Trent institucionalni razvoj. André Phillipart tretira položaj političke nauke u savremenim društvenim naukama, a Raul Bejar Navarro, Francisco Casanova Alvarez i Lian Karp S. raspravljaju o nastavi političkih nauka u zemljama u razvoju.

Drugi dio knjige obuhvata najviše prostora (str. 63—412) i naslovljen je *Politička nauka u pojedinim zemljama*. U stvari, u tom delu, po engleskom abecednom redu, analizirani su problemi političke nauke u 27 zemalja svih kontinenata: Argentine (Segundo V. Linares Quintana i drugi), Australije (Colin Tatz i Graeme Starr), Austrije (Peter Gerlich, Emmerich Talos i Karl Ucakar), Belgije (André Phillipart), Brazila (Themistocles Brandao Cavalcanti, uz asistenciju Lidice Aparecida Pontes Maduro), Kanade (Michael Stein i John E. Trent), Danske (Peter Nannestad i Øystein Gaasholt), Finske (Erik Allardt), Francuske (Pierre Favre), Savezne Republike Njemačke (Klaus von Beyme), Njemačke Demokratske Republike (Karl-Heinz Röder i Jörg Franke), Islanda (Ólafur Ragnar Grímsson), Indije (Iqbal Narain and P. C. Mathur), Japana (Takashi Inoguchi), Južne Koreje (Ke Soo Kim), Nizozemske (Andries Hoogerwerf), Novog Zelanda (Ray Goldstein i John Halligan), Norveške (Stein Kuhnle), Pakistana (A. Saleem Khan), Poljske (Kozimierz Opalek), Švedske (Olof Ruin — istraživanje; Nils Elvander — nastava), Švajcarske (Monica Wemegah u saradnji sa Danielom Freirom), Sovjetskog Saveza («Socijalistička politička nauka» — V. E. Čirkin, »Zadaci fakulteta društvenih nauka» — V. Eliutin, »Sovjetska asocijacija političkih nauka» — William Smirnov), Ujedinjenog Kraljevstva (Jack Hayward), Sjedinjenih Američkih Država (Evron M. Kirkpatrick i William G. Andrews) i Jugoslavije (Adolf Bibič).

Pored toga, *Handbook* obuhvata još pet *Dodataka* koji sadrže: 1) podatke o političkim naukama u pojedinim zemlja-

ma (početak nastave, godina osnivanja profesionalne asocijacije politologa, broj politologa, dominantan pristup političkoj nauci); 2) podatke o međunarodnim kongresima Međunarodne asocijacije političkih nauka; 3) izveštaje o finansijskom stanju Međunarodne asocijacije političkih nauka 1955—1980; 4) popis generalnih sekretara Međunarodne asocijacije političkih nauka; 5) informacije o profesionalnim asocijacijama politologa u pojedinim zemljama (ime, funkcioneri, publikacije, sastanci).

Osim toga, u knjigu su još uključeni: bibliografija o politološkim radovima u zemljama koje nisu obuhvaćene ovom knjigom (Bugarska, ČSSR, Izrael, Italija, Portugal, Rumunjska, Španija, Tajland, Turska, Urugvaj i Venecuela), te indeks i podatke o piscima i uredniku.

Kao što smo kazali, nije nam ambicija da dajemo ocenu tako značajnog i obimnog poduhvata o savremenoj politologiji. Taj je zadatak moguće ostvariti kolektivnim naporom. A i činjenica što je autor ovog prikaza i koautor knjige predstavlja izvesnu prepreku vrednovanju, naročito u delu u kojem se govori o političkoj nauci u našoj zemlji.

Usprkos tome želio bih istaći nekoliko karakteristika ove publikacije, pri čemu ipak nije moguće sasvim izbeći i neke vrednosne aspekte.

Najpre treba kazati da je ta knjiga do sada najreprezentativnije delo u svetskoj literaturi o savremenoj političkoj nauci kao akademskoj disciplini. Iako urednik nije uspio dobiti tekstove za sve planirane zemlje (od 34 zemlje uspelo mu je prikupiti tekstove za 27), te iako svi tekstovi nisu pisani kao izvorni prilozi za tu knjigu (npr. tekstovi u političkoj nauci u Indiji, Sovjetskom Savezu i Švedskoj), knjiga ipak daje uvid u stanje savremene političke nauke, u njen intelektualni i institucionalni razvitak, u odnos između političke nauke i političke prakse i u perspektivu razvitka savremene politologije. Teško bi bilo očekivati da će se svi ocenjivači moći saglasiti sa svim karakteristikama koje se mogu naći u knjizi o savremenoj političkoj nauci i političkoj nauci u pojedinim zemljama. Ne možemo tvrditi da je u knjizi u celini obuhvaćena sva drama-

tična dijalektika političke nauke, savremene »domaće« i svetske politike. To vredi naročito u pogledu odnosa ekonomije i politike, politike i savremene ekonomije i društvene krize. To su stvari o kojima će svakako trebati opširnije diskutovati, po mogućnosti uz interdisciplinarni pristup. I pored mogućih kritičkih primedbi, niko neće poreći da ova knjiga daje do sada najkompetentniji dokumentovani uvid u rast i strukturu politologije kao naučne discipline. Ta disciplina zaista jeste, kao što kaže W. Andrews, u stanju stalne »krize identiteta«, beležeći ipak, kao što svedoče naročito prilozi Karla W. Deutscha i Johna E. Trenta, pa i autora monografskih prikaza političkih nauka u pojedinim zemljama, u poslednjim decenijama značajan metodološki i tematski prodor i afirmaciju u sklopu društvenih nauka i društvene prakse. O intelektualnom, institucionalnom i geografskom rastu političke nauke svedoči i bogata bibliografija o savremenoj političkoj nauci.

Što se tiče poglavlja u kojem je reč o političkoj nauci u Jugoslaviji, nije autorov posao da ga ocenjuje. U njemu sam nastojao dati što verodostojniju sliku glavne tematike, unutrašnje raščlanjenosti i pedagoške i istraživačke strane političke nauke kod nas. Gledano sa kvantitativne strane, poglavlje o političkoj nauci u Jugoslaviji jedno je od najobimnijih u knjizi (str. 383—412). Samo vreme (tekst je bio redigiran 1979) proverava pojedine tvrdnje, a naša šira naučna politološka javnost moće će da o tom delu izrekne nepristrasni sud.

International Handbook of Political Science daje ubedljive argumente u prilog politologije kao discipline savremenih društvenih nauka. Ali, ta knjiga svedoči i o tome da je politička nauka kao akademska disciplina u savremenom svetu neravnomerno razvijena i da se u nekim zemljama još uvek čak postavlja i pitanje (po mome mišljenju posve neopravdano) da li je politička nauka uopšte moguća kao samostalna disciplina (v. npr. tekst Čirkina o diskusijama o političkoj nauci u Sovjetskom Savezu). Internacionalizacija političke nauke, o kojoj se naročito govori u tek-

stu Johna Trenta, istovremeno postavlja pitanje njenog »policentričnog« razvoja, njene nove uloge u procesima političke i socijalne emancipacije.

Prilozi u knjigi konstatiraju ne samo postojanje različitih pristupa političkoj nauci u savremenom svetu, odnosno u pojedinim zemljama (marksistički, bihevioralni, tradicionalni pristupi te različite kombinacije tih pristupa) nego i ukazuju i na to da je potrebna nova kritička, dijalektička sinteza različitih pristupa i njihovo stalno obogaćivanje konceptualnim inovacijama. Možemo reći da što ozbiljnije politička nauka shvata svoj predmet, to je u njoj razvijenije saznanje o doprinosima različitih škola upoznavanju pojedinih aspekata savremene političke stvarnosti. Time klasni pristup u shvatanju politike ništa ne gubi, nego postaje sposobniji za analitičke istraživačke poduhvate, za istorijski konkretnije istraživanje odnosa socijalnih, političkih i vojnih snaga u savremenom svetu, pa time i za efikasniju svesnu intervenciju u preobražavanju odnosa između onih koji vladaju i onih kojima se vlada u domaćim i svetskim perspektivama.

Knjiga nije samo ispunila veliku prazninu u savremenoj politologiji. Ona pruža i ubedljiv odgovor svakom ko možda iz tradicionalističkih, holističkih, ideoloških, pragmatističkih razloga sumnja u opravdanost političke nauke kao posebne discipline; posle ove knjige svako pokretanje pitanja o svrsishodnosti posebne političke nauke samo sebe diskvalificira kao provincijalističku slepoću. S druge strane, knjiga potiče nova istraživanja, u centru kojih je svakako pitanje: kakva nam je nauka o politici danas potrebna?

Adolf Bibić

UDK 327 (497.1) : (496.5)

Zbornik

Odnosi Jugoslavije i Albanije *Relationship between Yugoslavia and Albania*

U ovoj knjizi o jugoslovensko-albanskim odnosima nalaze se tekstovi koji bi se mogli podeliti u nekoliko tematskih celina.¹

U prvoj tematskoj celini čitalac će naći tekstove koji ga upoznaju sa istorijatom zajedničkog života srpskog i crnogorskog naroda, albanske narodnosti i drugih nacionalnih i etničkih grupa u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovo. Pri tome je težište na događajima u ovom delu jugoslovenskog prostora nakon 1941. godine. Ova vremenska raskrsnica je od suštinskog značaja, jer predstavlja završetak jednog i početak drugog poglavlja u životu naroda i narodnosti koji žive na jugoslovenskom tlu. Pod udarcima fašističkih sila te godine se raspala Kraljevina Jugoslavija, u kojoj su jugoslovenski narodi i narodnosti bili obespravljani i po socijalnoj i po nacionalnoj liniji. U tom istom času, međutim, otpočela je borba naroda i narodnosti Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje, koja će biti okončana stvaranjem nove socijalističke države — jugoslovenske federacije, u kojoj u uslovima pune ravnopravnosti žive njeni narodi i narodnosti u okviru šest republika i dve pokrajine.

Autori tekstova naročito su nastojali da osvetle zbivanja u toku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije od 1941—1945, ukazujući na zajedničku borbu srpskog, crnogorskog i albanskog naroda protiv okupatora i do-

¹ Autori tekstova: Radošin Rajović, dr Milan Borković, dr Ivan Kristan, dr Surja Pupovci, dr Hajredin Hodža, Jovan Rajičević i dr Ranko Petković.

maćih izdajnika i na njihovo plebiscitarno opredeljenje za život u novoj, Titovoj Jugoslaviji.

U drugoj tematskoj celini nalaze se tekstovi koji upoznaju čitaoca sa ustavnim ustrojstvom SFR Jugoslavije. Temelji tog ustrojstva zapisani su u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine, kojima je proklamovana želja jugoslovenskih naroda i narodnosti da žive u zajednici izgrađenoj na federativnim principima. Slovom i duhom odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a inspirisani su i Ustav iz 1946, Ustavni zakon iz 1953, Ustav iz 1963. i Ustav iz 1974. Zajedničko obeležje svih ovih ustavnih tekstova čini stalno dograđivanje federativne zajednice, razvoj socijalističkog samoupravljanja i provođenje u život delegatskog sistema od mesne zajednice do federacije.

U tom okviru posebno su instruktivni tekstovi koji govore o položaju albanske narodnosti u Jugoslaviji, odnosno o mestu Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo u ustavnom poretku SFR Jugoslavije. Ključno obeležje položaja SAP Kosovo u SFRJ je da se ono nalazi u sastavu SR Srbije i da je, u isto vreme, konstitutivni element jugoslovenskog federalizma.

U trećoj tematskoj celini nalaze se tekstovi u kojima se analiziraju uzroci i posledice nacionalističkih, iredentističkih i kontrarevolucionarnih događaja na Kosovu iz 1981. godine. Na osnovu niza argumenata lako se može ustanoviti da su u tim zbivanjima specifičan udeo, u osnovi, imala tri faktora. Pre svega, reč je o iredentističkim i kontrarevolucionarnim ilegalnim organizacijama, u najvećem broju slučajeva povezanim sa centrima u inostranstvu, koje su sebi postavile dvojak cilj: uspostavljanje tzv. etnički čistog Kosova i njegovo pripajanje NSR Albaniji. U skladu s tim, u akcijama tih iredentističkih i kontrarevolucionarnih grupa dat je prioritet prifiscima na srpsko i crnogorsko stanovništvo na Kosovu u cilju njegovog iseljavanja iz ove pokrajine i stvaranja konstelacije i atmosfere za proglašenje Kosova republikom. Drugi faktor koji je, u određenoj meri, doprineo iredentistič-

kim i kontrarevolucionarnim zbivanjima na Kosovu jeste tadašnje političko rukovodstvo ove pokrajine, koje je faktički omogućilo narastanje nacionalističkog i separatističkog pokreta u ovom delu Jugoslavije. Najzad, reč je o političkom i državnom rukovodstvu NSR Albanije, na čelu na Envernom Hodžom, koje je na različite načine povezano sa iredentističkim i kontrarevolucionarnim grupama na Kosovu i koje se u dužem razdoblju direktno uplitalo u unutrašnje poslove Jugoslavije i sasvim otvoreno ispoljavalo pretenzije na delove teritorije SFRJ. U pitanju je obnavljanje starih buržoaskih i profašističkih teza o stvaranju tzv. Velike Albanije, koja bi obuhvatala ne samo SAP Kosovo, već i delove triju jugoslovenskih republika u kojima žive pripadnici albanske narodnosti.

U trećoj tematskoj celini nalaze se tekstovi u kojima se tretiraju antijugoslovenski postupci političkog i državnog rukovodstva NSR Albanije na čelu sa Enverom Hodžom. Autori su postavili zadatak da razotkriju motive koji su u pozadini permanentnih napada grupe Envera Hodže na Jugoslaviju od 1948. do danas. Od trenutka kada se prekonač uključio u kominformovsku kampanju protiv Jugoslavije, ne raskidajući sa staljinizmom ni do današnjeg dana, Enver Hodža napada i kleveće jugoslovensku spoljnu politiku na principima nesvrstanosti, jugoslovensku federativnu zajednicu, sistem socijalističkog samoupravljanja, tekovine u izgradnji socijalističkog društva — sve one vrednosti koje su priznate širom sveta i koje se nalaze u osnovama ugleda i uticaja Jugoslavije u svetskoj politici. Analizirajući pamflete koje Enver Hodža s vremena na vreme objavljuje protiv Jugoslavije, autori su došli do sledećeg zaključka: prvo, da napadi na Jugoslaviju predstavljaju sastavni deo nastojanja Envera Hodže da se održi na vrhu piramide vlasti u Albaniji, proglašavajući za neprijatelje sve one koji bi iskreno želeli da održavaju prijateljske i dobrosusedske odnose sa Jugoslavijom, sa kojom ih vežu čvrste spona zajedništva iz vremena oslobodilačkog rata i socijalističke izgradnje i, drugo, da imaju za cilj podsticanje se-

paratističkog pokreta u SAP Kosovo i ostvarivanje projekta o tzv. Velikoj Albaniji, u čiji bi sastav ušli delovi jugoslovenske nacionalne teritorije.

U četvrtoj tematskoj celini nalaze se tekstovi koji govore o razvoju jugoslovensko-albanskih odnosa u toku protekle četiri decenije. Reč je o pokušaju da se objasne ne samo uzroci koji su 1948. godine doveli do uključivanja Albanije u kominformovsku kampanju protiv Jugoslavije, već i uzroci koji su doveli do albanskog raskida sa Sovjetskim Savezom i, kasnije, sa NR Kinom. U suštini, u pitanju je Hodžino manevrisanje u sferi spoljnopolitičkih odnosa, obeleženo uspostavljanjem i raskidanjem savezništva, u cilju stvaranja preteksta za uklanjanje oponenata na unutrašnjoj političkoj sceni. Stavljajući pod noge nacionalne interese svoje zemlje i naroda i vodeći računa samo o jačanju svoje lične vlasti, Enver Hodža je doveo Albaniju u stanje pune izolacije, o čemu rečito svedoči njeno odbijanje da učestvuje u radu Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, kao i u multilateralnim aktivnostima na Balkanu. U tom kontekstu, danas se na raznim stranama prave planovi i preduzimaju mere da se NSR Albanija uvuče o orbitu uticaja jednog ili drugog bloka, što bi dovelo do narušavanja stabilnosti na balkanskom prostoru.

Listajući stranice ove knjige čitalac će, bez sumnje, doći do dva bitna saznanja. Prvo, da je albanska narodnost u svim nacionalnim i samoupravnim pravima potpuno izjednačena sa ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije i da uživa sve komparativne prednosti življenju u svojoj domovini, SFRJ. Drugo, da Jugoslavija, usprkos antijugoslovenskoj politici političkog i državnog rukovodstva Albanije na čelu sa Enverom Hodžom, ulaže stalne napore da poboljša odnose sa ovom susednom socijalističkom zemljom ne samo u obostranom interesu, već i u interesu mira, bezbednosti i stabilnosti u ovom delu sveta.

Ranko Petković

UDK 327.5 + UDK 355.014

Frank Barnaby *Future War*

Michael Joseph, London 1984.

I površno listanje knjige *Budući rat*, čiji je glavni podnaslov »Oružani konflikti u slijedećem desetljeću«, ostavlja na čitaoca, prvo, dubok vizualni dojam zbog rijetko viđenog obilja autentičnih fotografija, izvanrednih šematskih prikaza, preglednih tabela i posebno izdvojenog rječnika pojmova u kojem su skupljeni i protumačeni svi važniji izrazi, termini i kratice u specifičnome vojnom i političkom žargonu a, zatim, motivira ga da se temeljito upozna s ovim, svakako najboljim, djelom takve vrste koje je napisano na Zapadu u posljednjih nekoliko godina.

Uostalom, ime i reputacija autora više su nego dovoljna garancija da je *Budući rat* izvanserijska studija o aktualnom trenutku suvremene civilizacije i međunarodne zajednice, čija će se sudbina zacijelo rješavati u narednom desetljeću. Autor, Frank Barnaby, britanski državljanin, koji je deset godina bio direktor uglednog stokholmskoga Međunarodnog instituta za istraživanje mira — SIPRI i koji je dao značajan osobni doprinos da ta institucija postane svjetski relevantna u proučavanju svega onog što je povezano s vojnom tematikom, po struci je primarno nuklearni fizičar, a zatim i politolog, što mu u odnosu na druge istraživače donosi značajne prednosti.

Barnaby je također, stvarajući ovu studiju, okupio i izuzetno kvalitetan prateći tim stručnjaka, odabравši isključivo najbolja angloamerička publicistička i znanstvena pera kao što su: Martin Walker — vojni historičar i stalni urednik dnevnika *Guardian*, Jeff Hecht — ekspert za satelite i svemirsko ratovanje, Arthur H. Westing — viši znanstveni

savjetnik SIPRI-ja i profesor na Katedri za ekologiju na Hampshire Collegeu (SAD), inače vrhunski stručnjak za istraživanje posljedica nuklearnih udara po privrednim i civilnim ciljevima, Lloyd J. Dumas — predavač političke ekonomije na sveučilištu Texas u Dallasu i priznati autoritet za troškove u naoružanju i vojne budžete, Andrew Wilson — jedan od urednika britanskog lista *Observer* i specijalist na području teorije igara, Gavin Shreeve — publicist i novinar poznat po kvalitetnim radovima koji obrađuju odnos civilnog i vojnog utjecaja u pojedinim političkim sistemima.

Knjiga je podijeljena u petnaest poglavlja. Barnaby je autor osam, a u ostalima je koautor ili urednik, tj. pisac uvodnih napomena i zaključaka. Prva četiri poglavlja na fascinantan način, u kontinuiranom slijedu, obrađuju ono što bi na političkom planu prethodilo svjetskom sukobu, te kako bi se vodio nuklearni rat ograničenih ili globalnih razmjera, uključujući eskalaciju biološko-kemijskih sredstava i rata u svemiru.

Barnaby, isto tako, upozoruje (od petog do desetog poglavlja) da bi proširenje sadašnjega nuklearnog kluba novim državama-članicama (koje su se izravno ili neizravno dokopale nuklearnog oružja) dovelo u iskušenje zemlje posjednice takvog oružja da ga u regionalnim konfliktima jednog dana zaista i upotrijebe mimo volje i kontrole zemalja koje su im isporučile takvu tehnologiju ili im olakšale da do njega dođu posrednim kanalima. Kada govori o potencijalnim »mini nuklearnim silama« Barnaby navodi da nuklearnu bombu za operativnu upotrebu već sada »sasvim sigurno imaju u pripremi ili su jako blizu nje«: Argentina, Brazil, Indija, Izrael, Južna Afrika, Pakistan, Tajvan i Kuba, dok to isto nastoje intenzivnim investicijama postići Libija, Irak i Egipat.

Pored toga, Barnaby i suradnici detaljno opisuju sve faze potencijalnih regionalnih i globalnih nuklearnih sukoba, pa navode podulji popis ratne tehnologije koja bi se pri tome koristila te, što je najvažnije, argumentima i kompjutoriziranim šematskim prikazima predočuju i predviđaju užasavajuću sudbinu sto-

tina milijuna ljudi uključenih u »nesumnjivo završnu stanicu u povijesti čovječanstva kakvo je do tada postojalo.«

Daljnja poglavlja, posebno ona od jedanaestog do četrnaestog, govore o konvencionalnom ratovanju, uključujući »specijalni« i »ekonomski« rat, pri čemu su zanimljivi statistički pokazatelji o tome kako izgleda utrka u naoružanju kroz konkretnu trgovinu oružjem. Glavne izvoznice konvencionalnog naoružanja danas su, prema Barnabyju, na prvom mjestu SAD, na koje otpada 36,4% ukupnoga svjetskog izvoza oružja, SSSR 34,3%, Francuska 9,7%, Velika Britanija 3,9%, Italija 3,5%, SR Njemačka 2,6%, te sve ostale zemlje 9,6%. To oružje se prema regijama izvozi najviše na Bliski Istok — čak 44,7% ukupnih isporuka, Afriku — 23,3%, Daleki Istok — 13,2%, Latinsku Ameriku — 10,7% i Južnu Aziju 8,8%.

Prema tipovima oružja koje se najviše prodaje, Barnaby iznosi još jedan podatak, koji je izuzetno koristan za kompariranje. Naime, sedam vodećih industrijskih država svijeta — SAD, SSSR, Francuska, Velika Britanija, Italija, SR Njemačka i Švedska — proizvode za izvoz ukupno 600 različitih tipova oružja (230 tipova aviona, 70 tipova oklopnih vozila, 150 tipova raketa svih vrsta i 150 tipova brodova). Istodobno, u tzv. trećem svijetu Barnaby izdvaja, također, sedam vodećih država — izvoznica oružja vlastite proizvodnje (NR Kinu, Brazil, Argentinu, Izrael, Indiju, Tajvan i Južnu Afriku) i navodi da one na svjetsko tržište plasiraju 140 tipova suvremenog naoružanja proizvedenog po stranim licencama ili originalne domaće modele (od toga 65 tipova aviona, 15 tipova oklopnih vozila, 30 tipova raketa i 30 tipova brodova).

Frank Barnaby i suradnici dolaze do zaključka da se »budući rat«, barem što se tiče njegove konvencionalne komponente, vodi zapravo još od završetka II svjetskog rata. Od 1945. do konca 1982. godine u raznim malim, regionalnim, lokalnim, građanskim, gerilskim i intervencionističkim ratovima poginulo je 16 359 000 osoba. Od toga je više od 9 milijuna bilo civila. U Aziji je tako vođeno 70 ratova, u Africi 40, u Latinskoj Americi 20, dok su pojedini sukobi po-

tresali čak i Evropu, gdje su neke države bile angažirane izvan svojih granica u kolonijalnim ratovima (npr. Francuska, Belgija, Portugal). Među najkrvavijim ratovima jesu vijetnamski (2,2 milijuna žrtava), korejski (2 milijuna, koliko ih je bilo i u Kambodži od 1970—1975, a od 1975. do danas stradalo je još 2 milijuna Kampučijaca), te bangladeški (1,5 milijuna žrtava). Slijede iračko-iranski rat (280 tisuća mrtvih na obje strane), Istočni Timor (250 tisuća poginulih i nestalih), Afganistan (između stotinu i stotinu pedeset tisuća žrtava, uključujući i civile), Filipini (50 tisuća ubijenih) itd.

Od konca 1982. godine do početka 1984. započelo je 6 novih ratova, a samo su dva okončana. U njima je angažirano više od 4 milijuna vojnika, uključujući i oko 500 tisuća stranih savjetnika, oficira, vojnika i drugoga borbenog osoblja, Barnaby i suradnici bilježe, u istom razdoblju, deset sukoba na Bliskom Istoku, po deset u Aziji i Africi, sedam u Latinskoj Americi, dva u Evropi (Sjeverna Irska i Baskija). Pet od tih sukoba jesu međudržavni ratovi, a ostali su unutrašnje gerilske borbe ili teroristička djelovanja koja imaju karakteristike urbane gerile. U njima je angažirano 45 od ukupno 165 država u svijetu (tih 45 država troše za naoružanje u toku godine 528 milijardi dolara), a SAD, SSSR i njihovi sateliti glavni su opskrbljivači vojnom opremom 13 država koje su sada u ratu. Gotovo svi ti ratovi i obračuni vodili su se, ili se još vode, u zemljama u razvoju, a u svima su, izravno ili neizravno, ratovali i razvijene zemlje, odnosno dvije supersile, koje su posljednjih dvadeset godina zemljama u razvoju dale oko 400 milijardi dolara vojne, a samo 25 milijardi dolara ekonomske pomoći.

U tome »svijetu ratova«, gdje pravoga »mirnodopskog stanja« od 1945. zapravo nikad nije ni bilo, Barnaby i njegovi suradnici zaključuju da su »ljudi 20. stoljeća bolje informirani od svih prethodnih generacija«. Ali, unatoč preplavljenosti informacijama, današnji prosječni čovjek izgubio je ili gubi ljudsku sposobnost da ih osjeća. Ujedno, ta je nesposobnost (ili »sposobnost površnog konzumiranja«) svakim danom sve opasnija,

ja, pogotovo kad se o nuklearnom ratu razmišlja kao o apstrakciji ili o kabinetskom proigravanju. Ili, kako to suptilno primjećuju autori:

»... Mi, izgleda, nismo svjesni onoga što je Shakespeare znao kad je natjerao kralja Leara da uzvikne oslijepljenom vojvodi od Gloucestera: 'Vidiš li kamo ide ovaj svijet?' A ovaj je odgovorio: 'Ja to vidim — osjećajući'.«

Zato je *Budući rat* knjiga koja osjeća i koju osjećamo, a opet nije riječ o komercijaliziranoj futurističkoj fantaziji. To nije ni suhi niti kruti vojnički udžbenik kojega zanima samo stručna strana tehnoloških novina u naoružanju i ubijanju. To nije ni propagandni pamflet (kako kažu autori »ni desni, ni lijevi, ni pacifistički«), jer snazi predočenih argumenata nisu potrebna ideološka dotjerivanja ili općenita fraziranja na razini apela i prijedloga bez suštine. Ovo korisno djelo strogo je znanstveno formulirana studija, koja sadrži i mnoštvo umjesnih upozorenja vrijednih naše pažnje. Jedno od njih je i konstatacija autora da *Budući rat* sigurno neće postići da se »iskrivljena ljudska svijest izmijeni«, ali će svakako mnoge podsjetiti na suludu cijenu nasilja i militarizacije u svijetu »u kojemu polovica čovječanstva svake noći ide u krevet i u susret s budućnošću — gladna«.

Fran Višnar

Recenzija
UDK 327 (73) +
327 (73) : (47)

J. S. Nye, Jr. (ed.)
*The Making
of America's Soviet Policy*

Yale University Press 1984.

Američko-sovjetski odnosi, u dosadašnjem svom razvoju, prolazili su kroz različite faze u kojima su dominirali različiti akteri i faktori, te je taj bogati splet veza i odnosa između dvije super-

sile moguće promatrati na različite načine. Ova zanimljiva knjiga, izdana u okviru renomirane serije studija čiji je sponzor Savjet za vanjske poslove iz New Yorka, promatra američko-sovjetske odnose iz veoma značajnog kuta: akcije kreatora američke vanjske politike i analize njihovih stavova.

Trinaest kompetentnih američkih autora analizira najbitnije komponente koje utječu na američke kreatore vanjske politike u odnosu na Sovjetski Savez.

Vrijednom studijom S. Nyea otvara se prvo poglavlje u kojemu autor analizira domaće korijene i okvire američke vanjske politike. Nakon te kratke, ali pregledne uvodne studije koja je naznačila središta promatranja, slijedi poglavlje o akterima američke vanjske politike. U tom dijelu razmatra se američko javno mišljenje i njegov utjecaj na vanjsku politiku, a zatim se raspravlja o položaju predsjednika SAD i dijapazonu njegovih aktivnosti u okviru američke egzekutive.

U poglavlju koje bi trebalo sadržavati određenje glavnih komponenti američko-sovjetskih odnosa razmatrana su ona pitanja koja su već godinama u središtu odnosa supersila i koja su, ovisno s pojedinih fazama njihova približavanja ili udaljavanja, imala posebno značajno mjesto u naznaci pravca političke akcije. Nuklearno oružje i pokušaji njegove kontrole, zatim ekonomski odnosi i tzv. socijalna pitanja, središnji su okvir kroz koji američki autori pokušavaju vidjeti proces stvaranja vanjskopolitičkih odluka u odnosu na SSSR.

Uvjereni da povijesna retrospektiva može otvoriti put sagledavanju sadašnjosti i budućnosti odnosa, autori ove knjige, kroz povijesni presjek, promatraju američko-sovjetske odnose polazeći od razdoblja hladnog rata i njegovih osnovnih karakteristika koje su se najupečatljivije odrazile na američko-sovjetske odnose. Izvlačeći pouke iz te faze, tvrdi se da je ona uglavnom zaključena i da, unatoč pogoršavanju međunarodnih odnosa, ima malo izgleda da se taj model međunarodnih odnosa obnovi i ponovno pojavi u identičnu obliku u američko-sovjetskim odnosima. O detantu veoma razložno piše Stanley Hoffmann, nastojeći zadržati potrebnu distancu i ukazati

na glavne američke poteze koji su vodili tome tipu međunarodnih odnosa. Ukazujući na različita očekivanja, koja su se u Americi vezivala uz politiku detanta i koja su uglavnom bila prilično daleko od realnosti današnjeg svijeta, Hoffmann utvrđuje da je politika popuštavanja u odnosima između dviju supersila potrebna i moguća, ali da pri tome treba voditi računa o različitom položaju dviju zemalja, njihovim nacionalnim interesima i ciljevima njihove politike. Pretpostavlja se očekivanja u SAD brzo su vodila rezignaciji, pa i pojačanu neprijateljstvu, te tvrdnjama da je detant bio »jednosmjerna ulica« te da ga što prije treba zaboraviti. Da se to ne bi ponovilo, Hoffmann traži od kreatora američke vanjske politike umjerenost u očekivanjima, što naravno pretpostavlja i ispravnu ocjenu realnosti stanja i odnosa. U istom poglavlju Dimitri Simes pokušava shvatiti sovjetsku politiku u odnosu na Sjedinjene Države i pokazati evoluciju sovjetskih pogleda na američko-sovjetske odnose. S obzirom da je Simes bivši suradnik Instituta za međunarodnu ekonomiju i međunarodne odnose iz Moskve (IMEMO), njegovu je analizu moguće uzeti kao prilično relevantnu. Ističući da se sovjetska politika nakon Brežnjeva dinamičnije razvija i da nastupa doba modernizacije sovjetskih stavova u odnosu na SAD, Simes ipak zaključuje da će, unatoč svim promjenama, glavni odnos između dviju supersila i nadalje biti u znaku rivaliteta.

U veoma opširnoj završnoj studiji glavni urednik ove knjige, S. Nye, pokušava odgovoriti na pitanje može li Amerika provoditi racionalnu politiku spram Sovjetskog Saveza. Sumirajući na neki način ono što je napisano u prethodnim poglavljima, Nye ističe da Amerika treba izgrađenu i kontinuiranu vanjsku politiku u odnosu na svoga glavnog suparnika: Sovjetski Savez. Improvizacije i preveliki skokovi u prelasku iz pojedinih faza mogu samo štetiti u stvaranju stabilnog odnosa. Nye, poput ostalih autora, sugerira postupnost i umjerenost u postavljanju ciljeva, tvrdeći da samo promišljena vanjska politika može stvoriti koliko-toliko stabilan odnos između dviju supersila.

U obilju sovjetoško literature ova vrijedna knjigica zauzet će, sasvim sigurno, istaknuto mjesto. Nije samo riječ o kolektivnom naporu za promišljenim viđenjem sovjetske politike i sovjetske države, nego je to i vrijedan materijal koji pruža uvid u dosadašnje probleme s kojima su se susretali kreatori američke vanjske politike u određivanju linije djelovanja spram Sovjetskog Save-

za. Pouke i poruke koje trinaest istaknutih američkih znanstvenika stavljaju na uvid javnosti, pa i političkim kreatorima, vrijedne su pažnje i dio su dugogodišnjih istraživanja američke vanjske politike i posebno njezina sovjetskog usmjerenja. Koliko će, s druge strane, sve te pouke i poruke biti iskorištene ostaje da se vidi u praktičnom djelovanju američke vanjske politike.

Radovan Vukadinović

